

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра педагогіки та психології, факультет № 3

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

з навчальної дисципліни **«ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»**
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 «Психологія» (Психолог ювенальної превенції)

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 26.08.2021 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 3
Протокол від 26.08.2021 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 26.08.2021 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри педагогіки та психології
(протокол від 25.08.2021 № 13)

Розробники:

Доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
кандидат психологічних наук, доцент – Макаренко П.В.

Рецензенти:

Начальник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник – Колесніченко О.С.;

Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 ХНУВС,
доктор психологічних наук, доцент – Мілорадова Н.Е.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 5							
Тема 1 Юридична психологія в системі наукових знань	4	2	2	-	-	6	залік
Тема 2 Правова соціалізація особистості	6	4	2	-	-	6	
Тема 3 Психологія поліцейського	8	4	4	-	-	8	
Тема 4 Гендерна компетентність працівників поліції	6	2	4	-	-	6	
Тема 5 Психологія злочинної поведінки	6	2	4	-	-	6	
Тема 6 Психологія особистості злочинця	8	4	4	-	-	8	
Тема 7 Психологія злочинних груп	6	2	2	-	-	6	залік
Всього:	44	22	22	-	-	46	
Семестр № 6							
Тема 8 Психологія учасників розслідування злочинів	10	4	6	-	-	8	екзамен
Тема 9 Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх	12	6	6	-	-	10	
Тема 10 Психологія окремих слідчих дій	12	6	6	-	-	8	
Тема 11 Судово-психологічна експертиза	8	4	4	-	-	8	
Тема 12 Пенітенціарна психологія	4	2	2	-	-	10	
Всього:	46	22	24	-	-	44	екзамен
Разом за два семестри:	90	44	46	-	-	90	екзамен

2. Методичні вказівки до семінарських занять

Тема № 1: Юридична психологія в системі наукових знань

Семінарське заняття: Юридична психологія в системі наукових знань

Навчальна мета заняття: визначити основні поняття, зміст та систему юридичної психології як науково-практичної дисципліни аби сприяти формуванню належної

професійної самосвідомості щодо використання психологічних знань у системі правовідносин.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Предмет, завдання та система юридичної психології.
2. Історія розвитку юридичної психології.
3. Методи юридичної психології.

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання слід відзначити, що юридична психологія — це науково-практична дисципліна, що вивчає факти, закономірності і механізми людської психіки у сфері правових відносин (система людина-право) та розробляє рекомендації щодо підвищення ефективності правотворчої, правоохоронної і правозастосовної діяльності на основі врахування психологічних факторів, а також надати визначення об'єкту та предмету вивчення юридичної психології.

Необхідно розкрити як відбувається інтеграція юриспруденції й психології, а також вказати, що для юридичної психології властиво підтримувати міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями психології, зокрема із загальною, соціальною, віковою, педагогічною, медичною, інженерною, з психологією управління, праці, а також з кримінальним і цивільним правом і процесом, криміналістикою і кримінологією, судовою психіатрією тощо. Наступним доцільно розкрити систему юридичної психології.

Правова психологія (право як фактор соціальної регуляції поведінки, психологічні аспекти ефективної правотворчості; правова соціалізація особистості, психологія праворозуміння і правосвідомості).

Кримінальна психологія (психологічні механізми правопорушень; особистість злочинця, психологічні типи злочинців; психологія скоєння злочинного діяння; психологія рецидивної та підліткової злочинності; психологія групової та організованої злочинності; психологія провини і відповідальності).

Судова психологія (психологія правоохоронної та правозастосовної діяльності) — розглядає коло психологічних проблем, які стосуються судочинства (психологію суддів, слідчих та інших працівників правоохоронних органів і адвокатури, психологічний зміст їхньої діяльності, професійні деформації; психологію затримання правопорушника; психологію учасників процесу (звинувачених, підозрюваних, потерпілих, свідків); психологічні основи слідчих дій).

Пенітенціарна психологія (психологія кари і каяття; умови і особливості виправлення і перевиховання правопорушників; психологічні проблеми ресоціалізації; психологія життєдіяльності засуджених; процес адаптації до перебування у виправних закладах; психічний стан, проблеми соціальної реадaptaції звільненого і попередження злочинної рецидиву).

Судово-психологічна експертиза (дослідження психічного стану обвинуваченого або свідка; пограничних станів (олігофренії, інфантилізму, акцентуацій характеру, психопатії); відхилення у особи від нормального для певного віку рівня психічного розвитку; встановлення автора письмового документа).

Підготовка відповіді на друге питання потребує акцентування на тому, що юридична психологія є порівняно молодого галуззю психологічної науки.. В історичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

- 1) описовий (з давнини до початку XIX ст.);
- 2) порівняльно-аналітичний (XIX ст.);
- 3) природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

Відповідь на третє питання потребує акцентування визначення поняття «метод» як способу досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання, сукупність прийомів і операцій практичного чи теоретичного засвоєння (пізнання) дійсності. Метод виконує результативну функцію, вказує юристу, як він повинен поводити себе стосовно об'єкта

пізнання, які пізнавальні та практичні операції повинен здійснити, щоб досягти поставленої мети.

Далі варто дати класифікацію методів та розкрити зміст наступних груп методів:

1. Методи наукового дослідження.

А. *Теоретичні методи* психолого-правових досліджень дозволяють за зовнішньою стороною соціально-психологічних явищ розглянути їхню суть, в одиничному знайти загальне, виявити внутрішній зв'язок і закономірність: аналіз, синтез, порівняльний метод, систематизація, конкретизація, моделювання, лонгітюдний метод.

Б. *Емпіричні методи* – сама велика група методів добування наукових даних. До цієї групи методів відносяться:

- спостереження, самоспостереження, поведінковий портрет;
- експериментальні методи;
- психодіагностичні методи;
- аналіз процесу й продуктів діяльності людини (вивчати рівень знань, навиків і вмінь особи, особливості проходження пізнавальних, вольових і емоційних процесів, окремі риси її характеру (наполегливість, відповідальність, цілеспрямованість, рішучість та ін.);
- методи опитування (анкетування, інтерв'ю, бесіда);
- соціометрія;
- біографічні методи (аналіз подій життєвого шляху людини, документації, свідчень, контент-аналіз);
- метод моделювання спрямований на вивчення психічних явищ, представлених у більшє простих моделях (імітуючи ці явища).

2. Методи психологічного впливу на особистість: переконання, аргументація, навіювання, маніпулятивний вплив тощо

Слід зазначити, що діапазон застосування цих методів у юридичній психології обмежений рамками законодавства (по цивільних і кримінальних справах) і етичними нормами.

3. Методи судово-психологічної експертизи (СПЕ). *Судово-психологічна експертиза* проводиться експертом-психологом по постанові слідчих або судових органів і повинна являти собою об'єктивне й повне дослідження окремої особистості (групи людей). Зміст комплексу методів, використовуваних у СПЕ визначається характером правопорушення, тими конкретними завданнями, які поставлені перед експертом, віком підекспертної особи (осіб). Деякі методи СПЕ включаються в дослідницький комплекс обов'язково: бесіда, спостереження і його різновид - поведінковий портрет, аналіз матеріалів кримінальної справи, ретроспективний аналіз поведінки підекспертної особи (осіб) у досліджуваній ситуації правопорушення. Саму судово-психологічну експертизу часто називають методом дослідження особистості (групи).

Теми рефератів:

1. Історія розвитку юридичної психології.
2. Методи юридичної психології.
3. Методи психологічного впливу на особистість які використовуються в юридичній психології.

Література:

Основна: 1, 2, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 6, 9, 18, 21, 25

Тема № 2: Правова соціалізація особистості

Семінарське заняття: Правова соціалізація особистості

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, забезпечити інтегративний підхід до права, законотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Проблема співвідношення соціального та біологічного в особистості?
2. Психологічні аспекти правової соціалізації особистості.
3. Психологічна характеристика правосвідомості.
4. Дефекти правової соціалізації.

Методичні вказівки

Відповідаючи на перше питання, необхідно дослідити проблему особистості в психології й поняття про особистість як центральну психологічну категорію. Також доцільно зупинитись на аналізі співвідношення понять «людина», «індивід», «суб'єкт», «особистість», «індивідуальність» й розглянути теорії особистості.

При відповіді на перше питання варто урахувати, що особистість формується як соціальна якість суб'єкта, що здатний керувати своєю поведінкою завдяки своїй соціалізованій психології під впливом системи суспільних відносин, процесу засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в ході діяльності та спілкування, і називається соціалізація. Це особистість, яка досягла досить високого рівня соціального, морального та інтелектуального розвитку, володіє якостями, що є базисом її правомірної поведінки. Разом з тим надійні стосунки особистості з правовою системою, до якої входить її неправомірною поведінкою та забезпечення правильного вирішення нею правових питань, які виникають в процесі життєдіяльності, – все це вимагає, щоб особа була розвиненою й у правовому розумінні.

Крім інших форм суспільно-історичного досвіду, що засвоюється в процесі нормативної регуляції поведінки, суспільно необхідним є засвоєння норм права. Право має психологічні аспекти і психологічний зміст, тому що розкривається через поняття соціальної норми, постає як її різновидність та існує внаслідок її подання у свідомості як суспільної, так і індивідуальної, як суб'єктивної, так і об'єктивної реальності. Соціальними нормами задаються визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби їх досягнення. Звідси бачимо, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі суперечності суспільства. Соціальні норми регулюють поведінку людини в суспільстві.

При відповіді на друге питання варто урахувати, що особистість формується як соціальна якість суб'єкта, що здатний керувати своєю поведінкою завдяки своїй соціалізованій психології під впливом системи суспільних відносин, процесу засвоєння і відтворення людиною соціального досвіду, який здійснюється в ході діяльності та спілкування, і називається соціалізація. Це особистість, яка досягла досить високого рівня соціального, морального та інтелектуального розвитку, володіє якостями, що є базисом її правомірної поведінки. Разом з тим надійні стосунки особистості з правовою системою, до якої входить її неправомірною поведінкою та забезпечення правильного вирішення нею правових питань, які виникають в процесі життєдіяльності, – все це вимагає, щоб особа була розвиненою й у правовому розумінні.

Крім інших форм суспільно-історичного досвіду, що засвоюється в процесі нормативної регуляції поведінки, суспільно необхідним є засвоєння норм права. Право має психологічні аспекти і психологічний зміст, тому що розкривається через поняття соціальної норми, постає як її різновидність та існує внаслідок її подання у свідомості як суспільної, так і індивідуальної, як суб'єктивної, так і об'єктивної реальності. Соціальними нормами задаються визначені форми поведінки, характер відносин, мета і засоби їх досягнення. Звідси бачимо, що соціальні норми історично мінливі й у них виявляються всі суперечності суспільства. Соціальні норми регулюють поведінку людини в суспільстві.

Підготовка до третього питання потребує аналізу таких груп умов дієвості правових норм: 1) макросоціальні умови (рівень соціально-економічного розвитку суспільства, правова система і культура, соціальні інститути, ідеологія тощо); 2) мікросоціальні умови (найближче оточення людини – формальні та неформальні малі групи); 3) особистісні умови суб'єкта, який реалізує право. Необхідно розглянути групи умов дієвості правових норм докладніше, виділити специфіку та істотні аспекти реалізації правових норм.

Опрацювання четвертого питання має ґрунтуватись на тому, що існують різні способи засвоєння норм права і правових цінностей у ході соціалізації особистості. Зазначимо деякі з них: 1) предметний спосіб забезпечує засвоєння відповідного способу дій, шаблонів поведінки і відбувається в процесі тієї чи іншої діяльності людини, її взаємодії з іншими людьми; 2) традиційний спосіб, коли людина, спостерігаючи дії та поведінку людей у різних ситуаціях, засвоює відповідні звички і шаблони поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії, що найчастіше трапляються; 3) раціональний спосіб, коли людина дізнається про правові цінності, стандарти правової поведінки на уроках у школі, з бесід з іншими людьми, книжок і каналів засобів масової інформації.

Теми рефератів:

1. Свідомість, відповідальність та правосвідомість особистості.
2. Специфіка правової соціалізації особистості та її відмінність від соціалізації людини.

Література:

Основна: 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 6, 7, 8, 9, 15

Тема № 3: Психологія поліцейського

Семінарське заняття №1: Психологія службової та професійної діяльності поліцейського.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформувати вміння використовувати провідні технології формування позитивного іміджу працівника поліції; розкрити особливості професійно-психологічної підготовки працівників поліції до несення служби в органах правопорядку.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія службової поведінки поліцейського
2. Технології формування іміджу професійної діяльності поліцейського.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання розкриває психологію службової поведінки поліцейського, що проявляється як сукупність соціально обумовлених моральних норм та правил поведінки працівників органів поліції, які в процесі застосування зазнають постійних змін, набувають різноманітного характеру, спрямовуються на успішне виконання службових завдань. Здобувачі розкривають взаємозв'язок між психологією службової поведінки, професійної етики і професійної тактовності, що зобов'язують поліцейського до дотримання певних норм поведінки в різних аспектах службової діяльності.

Відповідь на друге питання починається з визначення професійного іміджу як важливої складової частини іміджу взагалі. Формування іміджу буває: усвідомленим, неусвідомленим. Технологія формування позитивного іміджу: піднесення іміджу; мета – підвищити значущість, силу, авторитетність, переконливість образу; створення образу, який швидко впізнається (бренду); мета – привернути увагу, запам'ятатися, стати впізнаваним; формування позитивного ставлення; мета – викликати позитивні почуття: довіру, симпатію, інтерес.

До технік формування позитивного ставлення відносяться: 1) підвищення зовнішньої привабливості; 2) позитивний настрій; 3) створення бездоганної репутації; 4) позитивні послання групам громадськості; 5) особиста участь – прояв щирого інтересу до людей, надання підтримки і реальної допомоги; 6) дистанціювання від негативних символів (компрометуючих факторів, фігур, груп). Іноді необхідно застосовувати цей прийом у випадках, коли співробітники здійснюють якісь непристойні вчинки.

Здобувачі розкривають зміст технік створення яскравого і впізнаваного образу; технік піднесення іміджу.

У відповіді на третє питання здобувачі виокремлюють негативні, екстремально-

психологічні фактори поліцейської діяльності, визначають якості працівників поліції, що негативно впливають на успішність їх професійної діяльності взагалі та в складних, екстремальних умовах зокрема. Дають визначення професійної деформації особистості працівника поліції і характеризують основні показники професійної деформації: упереджене ставлення до громадян; суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки громадян; професійне огрубіння особистості працівника; зміни в образі «Я».

Теми рефератів:

1. Психічні процеси, явища і властивості особистості та урахування їх в діяльності юриста.

2. Характеристика психічних станів особистості.

Література:

Основна: 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 1, 9, 25, 26

Тема № 3: Психологія поліцейського

Семінарське заняття №2: Професійна деформація та професійно-психологічна підготовка працівника поліції.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформувані вміння протистояти формуванню негативної деформації працівника поліції; розкрити особливості професійно-психологічної підготовки працівників поліції до несення служби в органах правопорядку.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Професійна деформація особистості правоохоронця.

2. Професійно-психологічна підготовка працівника поліції

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання здобувачі виокремлюють негативні, екстремально-психологічні фактори поліцейської діяльності, визначають якості працівників поліції, що негативно впливають на успішність їх професійної діяльності взагалі та в складних, екстремальних умовах зокрема. Дають визначення професійної деформації особистості працівника поліції і характеризують основні показники професійної деформації: упереджене ставлення до громадян; суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки громадян; професійне огрубіння особистості працівника; зміни в образі «Я».

У відповіді на друге питання здобувачі відповідають що професійно-психологічна підготовка психологів ювенальної превенції – сучасний вид професійного, прикладного, спеціально організованого навчання, що допомагає підготувати їх до подолання психологічних труднощів професійної діяльності і, тим самим, забезпечити успішне розв'язання завдань, що стоять перед ними.

Розкривають основні завдання професійно-психологічної підготовки та складові професіоналізму психолога ювенальної превенції.

Теми рефератів:

1. Свідомість, відповідальність та правосвідомість особистості.

2. Професійна деформація працівників поліції

3. Моральні якості працівника органів правопорядку

Література:

Основна: 1, 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 1, 9, 25, 26

Тема № 4: Гендерна компетентність працівників поліції

Семінарське заняття №1: Гендерна компетентність працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати розуміння таких понять як гендерна компетентність, гендерна рівність, гендерна дискримінація

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Визначення поняття гендерна компетентність
2. Гендерна рівність та гендерна дискримінація: визначення основних понять

Методичні вказівки

Гендерна компетентність — соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє їй бути ефективною в системі міжстатевої взаємодії. Гендерна компетентність особистості включає: 1) знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови, що їх викликають; 2) вміння помічати й адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності; 3) здатність не проявляти у своїй поведінці гендернодискримінаційних практик; 4) здатність вирішувати свої гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають. Іншими словами, гендерна компетентність — це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в навколишньому житті; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності. Формування гендерної компетентності — це цілеспрямована діяльність, у результаті якої людина демонструє компетентність у ситуаціях із вираженою гендерною складовою. Іншими словами — це рух у напрямку від гендерної некомпетентності до компетентності, тобто набуття та освоєння гендерних знань, умінь і способів гендернокоректної поведінки. Виділені складові гендерної компетентності (сформульовані як знання та вміння) можуть допомогти у формулюванні кінцевих цілей навчання в процесі гендерної освіти державних і муніципальних службовців.

У Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» поняття «гендерна рівність» виходить з правового контексту і пов'язане з впливом суспільних структур на життя жінок і чоловіків – їхні права, свободи, можливості, потреби тощо. Саме це чітко і однозначно закріплено законодавством. «Гендерна рівність» визначається як «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства»³. Наведене поняття можна вважати «розширеним» поняттям прав жінок і підвищення розуміння їх (жінок) внеску у життя суспільства. «Розширення» відбулося тому, що дискусія про права жінок привела до актуалізації і прав чоловіків, які в деяких сферах теж упосліджені. Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на : утвердження гендерної рівності недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків; підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства; виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері; захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Тема рефератів:

1. Гендерні аспекти сімейного насилля.
2. Гендерно-зумовлене насильство.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 1, 9, 25, 26

Тема № 4: Гендерна компетентність працівників поліції

Семінарське заняття №2: Гендерна компетентність працівників поліції

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, сформулювати розуміння таких понять гендерні стереотипи та гендерно зумовлене насильство

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Гендерні стереотипи у трудових відносинах
2. Гендерно зумовлене насильство

Методичні вказівки

Стереотипи дуже поширені у трудових відносинах: «Липка підлога» – це низькі зарплати, які лишають мало шансів піднятися вище. «Скляна стеля» стосується більше стереотипів, які не створюють начебто помітних бар'єрів для просування, але й не дають рухатися вперед. «Скляний підвал» кидає чоловіків на найризикованіші та найнебезпечніші роботи (Ст.43 Конституції). Понад 90% усіх смертних випадків, пов'язаних із професією, трапляються з чоловіками.

Гендерно зумовлене насильство — протиправні діяння, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно та завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи загрози таких дій, у публічному або приватному житті. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі, яка охоплює всі акти гендерно зумовленого насильства щодо жінок, визначені Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами.

Нюанси:

1. Гендерно зумовлене насильство – це як дія так і бездіяльність.
2. Гендерно зумовлене насильство - це діяння, що зачіпають осіб непропорційно. А мали б зачіпати пропорційно? І тоді такі діяння не визнавалися б насильством?
3. Насильство щодо жінок є формою дискримінації за ознакою статі. А насильство щодо чоловіків не є формою дискримінації за ознакою статі?
4. Гендерно зумовлене насильство стосується як публічне так і приватне життя.
5. Для гендерно зумовленого насильства обов'язковим є настання фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань.
6. Загроза вчинення дій, що спрямовані проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також є гендерно зумовленим насильством. Загроза вчинення бездіяльності, що спрямована проти осіб через їх стать або гендер або стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно також не є гендерно зумовленим насильством.

Тема рефератів:

1. Портрет кривдника.
2. Психологічна характеристика жертв сімейного насилля.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 1, 9, 25, 26

Тема № 5: Психологія злочинної поведінки.

Семінарське заняття №1: Психологія злочинної поведінки.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, дослідити психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, у ході задуму, підготовки і скоєння злочину.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Поняття злочинної поведінки та соціально-психологічні детермінанти злочинності.
2. Структурно-психологічний аналіз злочинної дії.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання має починатись з аналізу змісту кримінальної психології (від лат. *criminalis* - злочинний) - це галузь юридичної психології, що вивчає психологічні механізми правопорушень і психологію правопорушників, проблеми утворення, структуру, функціонування та розпадання злочинних груп. Структура конкретного правопорушення може бути проаналізована з різних точок зору.

Юридичний підхід характеризує його як діяння, яке складається з 4-х елементів: об'єкта, об'єктивної і суб'єктивної сторін та суб'єкта.

Для кримінології, соціології та психології більш продуктивним є динамічний, генетичний підхід, який дозволяє вивчити поведінку людини в розвитку. З цієї точки зору конкретне правопорушення є процесом, який розгортається як в просторі, так і в часі. Більше того, оскільки нас цікавлять причини правопорушень потрібно враховувати не тільки самі дії, які утворюють заборонений законом вчинок, але і деякі події, що передували їм. Таким чином розкривається генезис протиправної поведінки, тобто її походження та розвиток.

Злочин – це акт, у якому виявляється складна взаємодія соціальних, економічних, психологічних та інших чинників. Серед соціальних чинників учинення злочину важливе місце посідають причини, що формують антисуспільну спрямованість особи, її соціальні дефекти. Необхідно зробити висновок, що дослідження протиправної поведінки пов'язане з вивченням тих дефектів соціалізації особистості, які спричинили їхню реалізацію.

Говорячи про детермінації кримінальної поведінки, необхідно вказати на основні вихідні принципи аналізу проблеми: 1. Кримінальна поведінка, як і поведінка в нормі, багатофакторна, вона не є наслідком однієї або навіть декількох причин. 2. Кримінальна поведінка відрізняється від соціально-позитивної поведінки як за змістом спрямованості, так і за психорегуляційною складовою. 3. Злочинна поведінка здійснюється на основі зняття індивідом своєї соціальної відповідальності допомогою механізму захисної (самовиправдовувальної) мотивації, знецінення загальноприйнятих соціальних цінностей. 4. Злочинна поведінка – поведінка конфліктна, вона завжди ґрунтується на суперечностях, що існують у суспільстві, в соціальних групах, між особистістю і соціальною групою, між окремими особистостями і, нарешті, в самій особистості. 5. Поведінковий акт – це «замикання» зовнішнього і внутрішнього. 6. Чим менше соціалізована особистість, тим вище ймовірність автономізації біологічних факторів. Чим обмеженішими психічний розвиток людини, тим більшу роль в його поведінці відіграють ієрархічно нижчі рівні мотивації.

Далі слід проаналізувати детермінанти злочинності (біологічні, соціальні) та розкрити дилему *соціо-психо-біологічного підходу* та виявити значимі в генезисі злочинної поведінки елементи цих підсистем.

Структурно-психологічний аналіз злочинної дії має починатись із аналізу компонентів, що передують злочинному прояву. Доцільно детально проаналізувати злочин як вольову дію індивіду та його елементи:

- 1) мотивація й мотиви злочинної дії;
- 2) формування мети злочинної дії;
- 3) ухвалення рішення про здійснення конкретного злочинного діяння; спрямованість і зміст злочинного наміру;
- 4) способи здійснення злочинного діяння;
- 5) досягнення результату й відношення суб'єкту до цього результату

Окрему увагу слід приділити психологічному аналізу злочинної поведінки при різних формах провини, а також зупинитись на розгляді психологічних особливостей злочинної поведінки, основним змістом якої є так звані безмотивні злочини. Необхідно вказати на відмінності з психологічної точки зору необережних злочинів від навмисно скоєних злочинних дій, розкрити питання щодо *процесів мотивації і цілепокладання*.

Відповідь на третє питання потребує аналізу термінів «особа злочинця», «злочинна (чи криміногенна) особа», «особа винного», «особа, яка вчинила злочин». Адже особа злочинця — альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на

злочинця, який відхиляється суспільною свідомістю. Особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєння ним злочинного діяння певного виду. Особа злочинця охоплює цілу систему психологічних властивостей: спонукання, установки, переконання, емоційні та вольові особливості тощо.

Злочини скоюються не через задатки індивіда до злочинної поведінки і навіть не через те, що індивід не хоче або не розуміє, що потрібно жити за законом, а в результаті того, що у даної людини вкоренилась система змістовних утворень, яка зумовлює її *викривлене ставлення до певної сторони соціальної дійсності*. Оцінюючи особистість людини, яка скоїла злочин, потрібно виявити домінуючі спонукання та узагальнені способи її життєдіяльності, які утворюють загальну схему її поведінки та стратегію життєдіяльності. Людська поведінка організується певними вихідними ціннісними позиціями особистості.

Головним системоутворюючим фактором типу особистості є *механізм її змістоутворення*. В ціннісному змістоутворенні поведінки злочинців є загальний дефект, який полягає в неадекватній оцінці ними власної користі злочинного діяння. Більш чи менш усвідомлюючи свою антисоціальну суть, злочинці за звичай висувають систему *самовиправдальних мотивів* і нейтралізують ті соціальні цінності, які перешкоджають досягненню злочинних цілей. Зняття з себе відповідальності на підставі самовиправдання своїх дій – одна з характерних особливостей більшості злочинців.

Слід сформулювати висновок, що причини своєї злочинної поведінки злочинець вбачає не в своїх негативних якостях, а в зовнішніх обставинах, поведінці інших людей. Скоєння злочину поєднується, як правило, з високою самооцінкою злочинця. Це вказує на неадекватність оцінок злочинців, глибокі порушення у сфері самооцінки та самоконтролю особистості. Формується система психічного самозахисту особистості злочинця.

Тема рефератів:

1. Загальна психологічна характеристика злочинної діяльності.
2. Психологічний аналіз злочинної поведінки при різних формах провини.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 4, 5, 7, 9, 15, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28

Тема № 5: Психологія злочинної поведінки.

Семінарське заняття №2: Психологія злочинної поведінки.

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, рівень сформованості уявлень про психологічний механізм правопорушень і психологію правопорушників, дослідити психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, у ході задуму, підготовки і скоєння злочину.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні механізми агресії та насильства.
2. Загальна характеристика протидії злочинності неповнолітніх.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання потребує аналізу термінів «особа злочинця», «злочинна (чи криміногенна) особа», «особа винного», «особа, яка вчинила злочин». Адже особа злочинця — альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відхиляється суспільною свідомістю. Особа злочинця – це сукупність типологічних якостей індивіда, які зумовлюють скоєння ним злочинного діяння певного виду. Особа злочинця охоплює цілу систему психологічних властивостей: спонукання, установки, переконання, емоційні та вольові особливості тощо.

Злочини скоюються не через задатки індивіда до злочинної поведінки і навіть не через те, що індивід не хоче або не розуміє, що потрібно жити за законом, а в результаті того, що у даної людини вкоренилась система змістовних утворень, яка зумовлює її *викривлене*

ставлення до певної сторони соціальної дійсності. Оцінюючи особистість людини, яка скоїла злочин, потрібно виявити домінуючі спонукання та узагальнені способи її життєдіяльності, які утворюють загальну схему її поведінки та стратегію життєдіяльності. Людська поведінка організується певними вихідними ціннісними позиціями особистості.

Головним системоутворюючим фактором типу особистості є *механізм її змістоутворення*. В ціннісному змістоутворенні поведінки злочинців є загальний дефект, який полягає в неадекватній оцінці ними власної користі злочинного діяння. Більш чи менш усвідомлюючи свою антисоціальну суть, злочинці за звичай висувають систему *самовиправдальних мотивів* і нейтралізують ті соціальні цінності, які перешкоджають досягненню злочинних цілей. Зняття з себе відповідальності на підставі самовиправдання своїх дій – одна з характерних особливостей більшості злочинців.

Слід сформулювати висновок, що причини своєї злочинної поведінки злочинець вбачає не в своїх негативних якостях, а в зовнішніх обставинах, поведінці інших людей. Скоєння злочину поєднується, як правило, з високою самооцінкою злочинця. Це вказує на неадекватність оцінок злочинців, глибокі порушення у сфері самооцінки та самоконтролю особистості. Формується система психічного самозахисту особистості злочинця.

Відповідь на друге питання потребує аналізу термінів «протидія злочинності» та «протидії злочинності неповнолітніх». Необхідно розглянути питання детальніше її основні складові.

Запобігання злочинності серед неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом, – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність неповнолітніх або сприяють їй, а також недопущення вчинення ними злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

У профілактиці, у свою чергу, виділяють такі етапи:

- рання профілактика;
- безпосередня профілактика;
- профілактика на час передзлочинної поведінки;
- профілактика рецидиву.

Для ефективної профілактики злочинів, які вчиняють неповнолітні, слід ураховувати *чинники* як соціально-економічного, так і морально-психологічного характеру тощо. Така профілактика передбачає періодичний аналіз різних даних з метою з'ясування наявності підстав для здійснення специфічних дій.

Під час планування профілактичних дій щодо злочинності неповнолітніх необхідно використовувати й застосовувати нормативно-правову базу, яка регулює правовий захист дітей.

Тема рефератів:

1. Загальна психологічна характеристика злочинної діяльності.
2. Психологічний аналіз злочинної поведінки при різних формах провини.
3. Профілактика злочинності неповнолітніх

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 4, 5, 7, 9, 15, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28

Тема № 6: Психологія особистості злочинця

Семінарське заняття №1: Психологія особистості злочинця

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, закріпити знання й поглибити розуміння курсантів особливостей формування особистості злочинця та навчити створювати психологічну характеристику особистості злочинця

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Теоретичні підходи до проблеми особистості злочинця

2. Психологічна структура особистості злочинця

Методичні вказівки

Необхідно розглянути три відомі вітчизняні моделі злочинної поведінки. По-перше, це ґрунтовна, структурна модель В.В. Лунеева. Центральний, відмітний момент цієї моделі: мотивація є "внутрішнім стрижнем генезису злочинної поведінки". Автор розглядає феномен мотивації в двох зрізах: вертикальному і горизонтальному. Вертикальний зріз визначається чотирма рівнями: соціологічним, соціально-психологічним, психологічним і психофізіологічним. Горизонтальний зріз представлений структурними елементами мотивації. Їх дев'ять: 1) формування та актуалізація потреби або іншого детермінанта; 2) виникнення і становлення конкретного мотиву; 3) целеобразованіє, або вибір мети; 4) вибір шляхів, засобів, способів досягнення цілей; 5) прогнозування можливих дій, бажаних і небажаних наслідків, в тому числі і можливого кримінального покарання; 6) прийняття рішення діяти; 7) здійснення контролю та корекції дій; 8) аналіз наслідків, що настали, порівняння досягнутого з бажаним; 9) каяття або вироблення захисного мотиву.

Мотивація тут виступає як системоутворюючий і смислообразуючий фактор. Крім заперечень проти такого розширеного тлумачення мотивації, інші дослідники відзначають, принаймні, ще три недоліки. По-перше, послідовність згаданих елементів зображена у вигляді лінійної однозначною ланцюжка, в той час як в дійсності їх зв'язок має більш складну структуру і до того ж порядок їх розташування може змінюватися. По-друге, автором не розкриті чотири названих рівня мотивації. По-третє, схема дає тільки якісне уявлення і не містить кількісних даних.

Трохи іншу спробу схематично зобразити генезис злочинної поведінки (і раніше Лунеева) зробили Ю.М. Антонян і Ю.Д. Блувштейн. Причому вони розглянули головним чином лише першу частину генезису - процес формування особистості злочинця і впливу на нього конкретної життєвої ситуації. Вони представили дві моделі, з яких друга розвиває та деталізує першу, тому ми її і розглянемо (див. нижче).

В цій моделі зазначені умови формування особистості та позначені зворотні зв'язки, чого немає в багатьох інших моделях. Наприклад, не тільки злочинець впливає на об'єкт, коли скоює злочин, але і саме скоєне впливає на його особистість. Що стосується недоліків, то істотний мінус цієї моделі - це виключення з розгляду всіх внутрішніх елементів процесу мотивації, планування і виконання. Також немає кількісних даних, дається тільки якісне уявлення.

Нарешті, найбільш повна і докладна модель генезису злочинної поведінки, запропонована Кудрявцевим В.М. У цій схемі виділяються три основні блоки: мотивація, планування і виконання злочинного акту. Кожні з трьох основних блоків - складне утворення, що включає різноманітні психічні стани і процеси, вплив зовнішньої середовища, прийняті людиною рішення і зворотні зв'язки.

Основним у походженні вбивств є онтогенетичний фактор - блокування здатності до автономії в результаті відкидання потенційного злочинця іншими особами.

Поняття особистості злочинця.

- соціально-демографічна підсистема особистості злочинця
- соціально-психологічна підсистема особистості злочинця
- групи осіб, що проявляють психопатичні розлади за збудливим, істероїдним й гальмівним типами.

Психологічна структура особистості злочинця.

Особистість злочинця характеризується сукупністю наступних ознак:

- 1) видом учиненого злочину – об'єктом злочинного зазіхання, тяжкістю й характером злочинних наслідків, чи зроблений злочин уперше, випадково, повторно або відбувається систематично рецидивістом;
- 2) формою провини, мотивом і метою злочину;
- 3) способом здійснення злочину як показником інтенсивності антисоціальної спрямованості злочинця;

4) ситуацією й приводом здійснення злочину;
5) наявністю обтяжуючих і пом'якшуючих відповідальність обставин;
6) відношенням злочинця до зробленого діяння – поведінкою злочинця після здійснення злочину (явка з провинною, відхилення від розслідування й суду, обмова невинних, допомога або протидія розслідуванню, поведінка під час відбування покарання).

Основа типології злочинців – ступінь їх десоціалізації, соціально-ціннісної поведінкової дезадаптації.

I. За ступенем соціальної дезадаптації можна розрізняти два типи особистості злочинця:

1. Антисоціальний тип – особи, що неодноразово робили злочини на базі стійкої антисоціальної спрямованості, тип «злісного» злочинця.

2. Асоціальний тип – особи, що вперше зробили злочин на основі загальної асоціальної спрямованості, несоціалізований, «менш злісний» тип злочинця.

У науковій і навчальній літературі наводяться різні класифікації злочинців. Найбільш відомою типологією є поділ:

1) За ціннісно-орієнтаційною деформацією особистості злочинця.

Асоціальний тип злочинця(менш злісний) відзначається несформованістю у людини позитивних ціннісних орієнтацій, позитивних соціальних установок, які не лише впливали б на його поведінку, а й утримували від можливої протиправної поведінки у складних, часом конфліктних ситуаціях.

Антисоціальний тип (злісний) притаманний професійному злочинцю, який виявляє постійну готовність до злочинів, до злочинної поведінки. Як правило, ці люди неодноразово скоювали злочини і мають стійкі підсвідомі кримінальні спонукання.

2) За об'єктом посягання, характером злочинних дій, виділяють три великі типологічні групи злочинців: корисливі; насильницькі; корисливо-насильницькі.

3) За характером, ступенем суспільної небезпеки злочинні типи поділяються на: випадковий тип; ситуативний тип; нестійкий тип; злісний тип; особливо-небезпечний.

4) За суб'єктивною стороною в залежності від форми провини: навмисно скоєний злочин; необережно скоєний злочин.

Єнікеев М. Л. бере за критерій для виділення різних видів спрямованості правопорушника ступінь його соціальної шкідливості:

1) асоціальний - коли особа до кінця не сприйняла соціальні цінності і через це буде свою поведінку, нехтуючи ними. Автор називає таких злочинців "ситуативними", "менш злісними";

2) антисоціальний - коли особа "постійно готова вчинити злочин", це "злісні, професійні злочинці".

Ці два типи злочинців автор розподіляє на три можливих підтипи (залежно від змісту ціннісно-орієнтаційної спрямованості):

- корисливий - злочинці (правопорушники), які зазіхають на розподіл матеріальних благ суспільстві;

- насильницький - злочинці (правопорушники) з агресивною, антигуманною спрямованістю, з край зневажливим ставленням до життя, здоров'я та особистої гідності інших людей;

- корисливо-насильницький - злочинці (правопорушники), які поєднують в собі риси двох попередніх;

3) "випадковий" тип-такий, що характеризується дефектами психічної саморегуляції. Сюди належать особи, які вчинили злочин вперше внаслідок збігу обставин, не змогли протистояти криміногенній ситуації тощо.

Після опрацювання літератури за темою необхідно скласти ґрунтовний психологічний портрет кожного із вказаних типів злочинців, вказати на спільне і відмінне, зокрема:

1. Психологічний портрет злочинця у сфері службової діяльності.

2. Психологічний портрет корисно-насильницького злочинця.

3. Психологічний портрет сексуального вбивці (маніяка).
4. Психологічний портрет необережного злочинця.
5. Психологічний портрет хулігана.

Теми рефератів:

1. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця.
2. Типологія особистості злочинця.
3. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 4, 5, 7, 9, 15, 20, 21, 22, 24, 25

Тема № 6: Психологія особистості злочинця

Семінарське заняття №2: Психологія особистості злочинця

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, закріпити знання й поглибити розуміння курсантів особливостей формування особистості злочинця та навчити створювати психологічну характеристику особистості злочинця

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Характеристика основних типів злочинців.
2. Психологічні особливості окремих типів особистості злочинця (психологічний портрет)

Методичні вказівки

Основа типології злочинців – ступінь їх десоціалізації, соціально-ціннісної поведінкової дезадаптації.

I. За ступенем соціальної дезадаптації можна розрізняти два типи особистості злочинця:

1. Антисоціальний тип – особи, що неодноразово робили злочини на базі стійкої антисоціальної спрямованості, тип «злісного» злочинця.
2. Асоціальний тип – особи, що вперше зробили злочин на основі загальної асоціальної спрямованості, несоціалізований, «менш злісний» тип злочинця.

У науковій і навчальній літературі наводяться різні класифікації злочинців. Найбільш відомою типологією є поділ:

- 1) За ціннісно-орієнтаційною деформацією особистості злочинця.

Асоціальний тип злочинця (менш злісний) відзначається несформуванням у людини позитивних ціннісних орієнтацій, позитивних соціальних установок, які не лише впливали б на його поведінку, а й утримували від можливої протиправної поведінки у складних, часом конфліктних ситуаціях.

Антисоціальний тип (злісний) притаманний професійному злочинцю, який виявляє постійну готовність до злочинів, до злочинної поведінки. Як правило, ці люди неодноразово скоювали злочини і мають стійкі підсвідомі кримінальні спонукання.

- 2) За об'єктом посягання, характером злочинних дій, виділяють три великі типологічні групи злочинців: корисливі; насильницькі; корисливо-насильницькі.

- 3) За характером, ступенем суспільної небезпеки злочинні типи поділяються на: випадковий тип; ситуативний тип; нестійкий тип; злісний тип; особливо-небезпечний.

- 4) За суб'єктивною стороною в залежності від форми провини: навмисно скоєний злочин; необережно скоєний злочин.

Єнікеев М. Л. бере за критерій для виділення різних видів спрямованості правопорушника ступінь його соціальної шкідливості:

- 1) асоціальний - коли особа до кінця не сприйняла соціальні цінності і через це будує свою поведінку, нехтуючи ними. Автор називає таких злочинців "ситуативними", "менш злісними";

2) антисоціальний - коли особа "постійно готова вчинити злочин", це "злісні, професійні злочинці".

Ці два типи злочинців автор розподіляє на три можливих підтипи (залежно від змісту ціннісно-орієнтаційної спрямованості):

- корисливий - злочинці (правопорушники), які зазіхають на розподіл матеріальних благ у суспільстві;

- насильницький - злочинці (правопорушники) з агресивною, антигуманною спрямованістю, з у край зневажливим ставленням до життя, здоров'я та особистої гідності інших людей;

- корисливо-насильницький - злочинці (правопорушники), які поєднують в собі риси двох попередніх;

3) "випадковий" тип-такий, що характеризується дефектами психічної саморегуляції. Сюди належать особи, які вчинили злочин вперше внаслідок збігу обставин, не змогли протистояти криміногенній ситуації тощо.

Після опрацювання літератури за темою необхідно скласти ґрунтовний психологічний портрет кожного із вказаних типів злочинців, вказати на спільне і відмінне, зокрема:

1. Психологічний портрет злочинця у сфері службової діяльності.
2. Психологічний портрет корисно-насильницького злочинця.
3. Психологічний портрет сексуального вбивці (маніяка).
4. Психологічний портрет необережного злочинця.
5. Психологічний портрет хулігана.

Теми рефератів:

1. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця.
2. Типологія особистості злочинця.
3. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.

Література:

Основна: 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12

Допоміжна: 4, 5, 7, 9, 15, 20, 21, 22, 24, 25

Тема № 7: Психологія злочинних груп

Семінарське заняття: Психологія злочинних груп

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; систематизувати, узагальнити та закріпити знання про психологічні особливості злочинної групи та кримінальних співтовариств

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічна характеристика злочинної групи.
2. Організовані злочинні групи та їх класифікації.
3. Характеристика групової злочинності неповнолітніх.
4. Кримінальна субкультура та її основні елементи.
5. Кримінальне спілкування та загроза його розповсюдження у просоціальному середовищі.

Методичні вказівки

Традиційно під злочинною групою розуміється неофіційна спільність людей, що здійснюють спільну діяльність, спрямовану на досягнення кримінальних цілей. Як ви знаєте, нижня межа чисельності злочинної групи визначений кримінальним законодавством: "спільна участь двох або більше осіб у вчиненні умисного злочину". Для функціонування злочинної групи характерне поступове розширення сфери її діяльності в часі та просторі, збільшення кількості скоєних злочинів, перехід до більш тяжких злочинів.

Психологія злочинної групи у загальному сенсі досліджує генезис освіти, структуру, розподіл ролей, а також психологічні механізми управління. Психологічний аналіз починається з встановлення структури групи, всіх її основних учасників, дослідження ролей,

які виконує кожний з них, і їх ієрархічній залежності один від одного, дослідження особистісних особливостей кожного учасника. При психологічному аналізі дуже важливо усвідомити спосіб передачі інформації між її членами.

Структура злочинної групи – одна з найбільш головних характеристик і може бути описана за допомогою соціометрії, ролей та організаційного підходу. Соціометрична структура групи дозволяє визначати статус (авторитет) кожного члена групи, виходячи з тих переконань, які віддають кожному з них її члени. Ролева структура характеризує членів групи виходячи з тих неофіційних функцій, які вони виконують. Організаційна структура припускає наявність поширених, багатофункціональних та ієрархічно взаємопов'язаних підрозділів.

Лідери злочинних груп мають психологічної владою над підлеглими. Саме виникнення і існування злочинних груп базується на цьому явищі. Тому окремому докладному психологічному аналізу піддається лідер злочинної групи.

Поняття злочинності неповнолітніх пов'язане з певними віковими межами і включає чотири вікові групи неповнолітніх: 14-15, 15-16, 16-17 і 17-18 років. Проте деякі явища, які впливають на злочинність неповнолітніх цих груп, наявні й серед підлітків молодшого віку (10-13 років), а також осіб молодого віку (18-21 і 22-25 років), що важливо враховувати під час розроблення профілактичних заходів.

Значна частина злочинів неповнолітніх розглядається оточенням як вияв вікової незрілості, пустощів (невеликі крадіжки у навчальному закладі, магазині, хуліганські дії в середовищі підлітків, відбирання грошей у молодших), тому про них не повідомляється до правоохоронних органів, що зумовлює зростання їх латентності. Також ця кількість збільшується й за рахунок традицій неформального, “сусідського” залагоджування конфліктів, особливо в сільській місцевості.

Структура цієї злочинності стабільно характеризується такими особливостями:

а) вужчим порівняно з дорослими колом учинюваних злочинів, що пояснюється особливим соціальним і правовим статусом неповнолітніх осіб, виконуваними ними соціальними ролями;

б) дещо меншою часткою тяжких злочинів.

Кримінальна субкультура – це духовне життя відносно обмеженої частини суспільства, яка має кримінальну спрямованість та притримується кримінальних традицій і звичок. Кримінальній субкультурі притаманні такі риси, як використання жаргону, татувань, виконання неформальних норм поведінки та особливості проведення дозвілля.

К.С. об'єднує правопорушників, виступає у якості регулятора їх поведінки. Її небезпека в тому, що вона спотворює суспільну свідомість, трансформує злочинний досвід, розхитує добропорядність населення, блокує процес соціалізації молоді, формує суспільну думку про доцільність порушення певних правових норм (наприклад, відхилення від податку), створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців і, навпаки, засуджує громадян, що сприяють правозастосовним органам у їхній затримці.

Специфічним елементом кримінальної субкультури є стратифікація – поділ людей на умовні ієрархічні групи у залежності від авторитету, відносно реальної влади в кримінальному середовищі.

Теми рефератів:

1. Правова оцінка організованих злочинних формувань (груп) та їх протиправної діяльності.
2. Психологічна оцінка організованих злочинних формувань (груп) та їх протиправної діяльності.
3. Кримінальна субкультура

Література:

Основна: 2, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 4, 5, 7, 9, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 24, 25

Тема № 8: Психологія учасників розслідування злочинів

Семінарське заняття №1: Психологія учасників розслідування злочинів

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; закріпити, систематизувати та узагальнити знання психології особистості обвинуваченого та підозрюваного.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія обвинуваченого.
2. Поняття захисної домінанти.

Методичні вказівки

Обвинувачуваний - найбільш інформоване й найбільше психологічно складне джерело доказів. Тому при його допиті необхідно враховувати ряд психічних особливостей цієї категорії осіб, зокрема:

- стан пригніченості, психічної депресії, викликане страхом перед покаранням;
- велика зацікавленість у результаті справи, перевага захисної домінанти, активно-оборонна позиція;
- відсутність у ряді випадків наміру до добровільного визнання, переконаність, що правдиві показання можуть заподіяти тільки шкоду; недовіра до осіб, які ведуть розслідування;
- негативне відношення до свідків обвинувачення;
- підвищена психічна напруженість, афективний стан у критичних моментах розслідування;
- підвищений самоконтроль, загострена увага до найбільш "небезпечних" обставин.

Добровільного визнання від досвідченого злочинця можна добитися, як правило, лише при викритті його за допомогою незаперечних доказів при затримці на місці злочину.

Правдивість показань обвинувачуваного в певній мірі стимулюється роз'ясненням значення щирого розкаяння як обставини, що зм'якшує відповідальність. При цьому акцент повинен робитися не на визнанні провини, а саме на каятті й усіякому сприянні розслідуванню.

Зізнатися в навмисній неправді буває дуже важко. У ряді випадків пряме запитання: чи зробив обвинувачуваний даний злочин, можна замінити психологічно більш гнучким: що змусило його зробити такий учинок. Обвинувачувані звичайно прагнуть уникати позитивних відповідей.

Обвинувачуваному слід роз'яснити, чому неправильна позиція може зашкодити йому (так, неповернення викрадених матеріальних цінностей може привести до конфіскації майна). Якщо від правдивості показань обвинувачуваного залежить доля невинних людей, на яких може впасти неправильна підозра, на це необхідно звернути його увагу.

Допитуючи обвинувачуваних, слідчий обов'язково враховує можливу наступну динаміку їх показань і фіксує всі істотні деталі. Як відзначав А. Ф. Коні, обвинувачуваний після дачі правдивих показань через деяке "час" починає обмірковувати все сказане їм, бачить, що справа не так страшна, яким здалося спочатку, що проти деяких доказів можна придумати спростування...

У складних ситуаціях протидії, коли допитуваний приховує істотні для справи обставини, дає неправильні показання, що дезорієнтують, допит здобуває риси протиборства.

Психологія обвинуваченого (особи, яка вчинила злочин) характеризується пануванням захисної (оборонної) домінанти. Домінанта у психології визначена як тимчасово панівна рефлексорна система, що зумовлює роботу нервових центрів у даний момент і надає поведінці певної спрямованості. Оборонна (захисна) домінанта, характерна для осіб, які вчинили злочин, викликає неупорядковану активність, «штовхає» винного на вчинення дій, що за розрахунками злочинця мають захистити його від викриття. З цією метою злочинець створює інсценування, фабрикує докази своєї невинуватості, робить неправдиві заяви, поширює чутки.

Теми рефератів:

1. Характеристика психологічних особливостей допиту підозрюваного і звинуваченого.
2. Характеристика психологічних особливостей допиту свідка.
3. Особливості показань у стані алкогольного та наркотичного сп'яніння.

Література:

Основна: 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 25

Тема № 8: Психологія учасників розслідування злочинів

Семінарське заняття №2: Психологія учасників розслідування злочинів

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; закріпити, систематизувати та узагальнити знання психології особистості постраждалого.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Поняття захисної домінанти.
2. Психологічна характеристика постраждалого.

Методичні вказівки

Психологія постраждалого вивчає: фактори формування його особистості, поведінку до здійснення злочину, у момент здійснення й після здійснення злочину, розробляє практичні рекомендації, що стосуються допиту потерпілого й виховання в людей морально-вольових якостей, які виявилися б достатнім захистом від злочинного зазіхання.

Методику дослідження особистості постраждалого можна умовно розділити на дві категорії:

- «статична область» - стать, вік, національність, службове становище і т.д., причому деякі з них можуть прямо впливати на кваліфікацію злочину (вік при статевих злочинах, службове становище при наданні опору й т.п.);
- «динамічна область», тобто поведінка потерпілого в період, що безпосередньо передував події злочину, і в період самої події злочину, зв'язок цієї поведінки з поведінкою злочинця (інтенсивність нападу у зв'язку з інтенсивністю оборони, втеча від потерпілого і т.д.).

Фактори, що характеризують властивості або стани особистості постраждалого безпосередньо перед здійсненням злочинів є: алкогольне сп'яніння, недосвідченість, самовпевненість, перевтома, недисциплінованість, погане самопочуття, серцеві захворювання, психічні розлади у формі неврозів, індивідуальні особливості темпераменту (слабка нервова система, уповільнена реакція в аварійних ситуаціях).

Поведінка постраждалого в момент здійснення злочину, як і всяка поведінка людини, залежить від двох факторів:

- впливу зовнішнього середовища у випадку злочинного нападу або іншого впливу;
- індивідуальні особливості особистості, які забезпечують різноманітну гаму реакцій на зовнішній злочинний вплив (від непритомного стану до самооборони або активного нападу на злочинця).

Постраждалий обов'язково повинен бути допитаний, оскільки дача показань є його гарантованим законним правом як учасника процесу. Потерпілий повинен дати наступні відомості: щодо обставин самого злочинного діяння і його істотні ознаки (часу, місці й т.п.); про осіб, які приймали участь у злочині, про роль кожного з них; про характер і розмір шкоди, заподіяного злочином; про його взаємини з обвинувачуваним.

Закон вимагає, щоб постраждалому були роз'яснені його права й обов'язку перед початком допиту. Дуже важливий фактор у розслідуванні злочину — правосвідомість потерпілого. Від того, наскільки нетерпимо ставиться потерпілий до правопорушень, наскільки він прагне допомогти правосуддю, часто залежить вірогідність і точність його показань.

Зверніть увагу на те, що залежно від ролі потерпілого (жертви) у ході реалізації

злочинного наміру розрізняють декілька видів типової поведінки з боку жертви злочину: позитивну, нейтральну, провокуючу, розкрийте зміст кожної з них. Окрему увагу зосередьте на питаннях віктимності жертви та її різновидах.

Теми рефератів:

1. Психологічна характеристика потерпілого.
2. Загальна характеристика віктимної поведінки.
3. Психологічні особливості реконструкції уявлень у свідомості потерпілого.
4. Урахування особливостей оціночної діяльності потерпілого та його відношення до скоєного і до встановлення істини.

Література:

Основна: 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 25

Тема № 8: Психологія учасників розслідування злочинів

Семінарське заняття №3: Психологія учасників розслідування злочинів

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; закріпити, систематизувати та узагальнити знання психології особистості свідка.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічний аналіз показань свідка.
2. Зміст провокуючої поведінки та види віктимності.

Методичні вказівки

Свідком є особа, котрій можуть бути відомі будь-які обставини, що підлягають встановленню у даній справі. Свідок як процесуальна фігура «породжений» самим фактом злочину і тому є незамінним. Особа, викликана органом дізнання, слідчим, прокурором або судом як свідок, зобов'язана з'явитися в зазначені місце і час і дати правдиві показання про відомі їй обставини в справі (ст. 70 КПК України).

Досить часто між слідчим і свідком виникають негативні соціально-психологічні стосунки. Насамперед йдеться про кількаразові допити свідка спочатку на досудовому слідстві, а потім і в суді. Далі — це проблема впливу на свідка заінтересованих осіб (погрози, шантаж, фізичне насильство, підкуп тощо).

Особа свідка має бути надійно захищена. У розвинутих країнах існують певні програми, спрямовані на захист свідків.

Психологічна характеристика свідка як особистості охоплює інтелектуальні, вольові, моральні та інші якості. Свідки відрізняються за обсягом сприйнятої ними інформації і можуть характеризуватися повідомленням неправдивих відомостей із різних мотивів.

Віктимна поведінка може бути необережною, ризикованою, провокуючою, об'єктивно небезпечною для самого потерпілого, унаслідок чого може сприяти створенню криміногенної ситуації, а в деяких випадках — вчиненню злочину. Разом з тим, це не фатальна властивість особи. Загалом ступінь віктимності будь-якої людини може бути зведено до нуля. Все залежить від того, чи людина вибирає найбільш оптимальний варіант поведінки, щоб не створювати віктимогенну ситуацію.

В.Я. Рибальська виділяє такі рівні віктимності: 1) сукупність соціально-психологічних властивостей особи, що пов'язана з особливостями її соціалізації; 2) безособова властивість, обумовлена виконанням деяких соціальних функцій; 3) професійна віктимність; 4) вікова віктимність; 5) слідство патологічного стану особи.

Теми рефератів:

1. Психологічна характеристика свідка.
2. Хибні показання, їх характеристика та мотиви.

Література:

Основна: 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 3, 4, 6, 8, 9, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 25

Тема № 9: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх
Семінарське заняття №1: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх; сформулювати вміння здійснювати психопрофілактичні заходи правопорушень серед неповнолітніх.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості особистості неповнолітніх правопорушників
2. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх

Методичні вказівки

У відповіді на перше питання спочатку дають визначення поняттю «неповнолітні» - є особи з 11 до 18 років, які розподіляються на дві підгрупи: підлітковий вік (11-15 років) та юнацький вік (16-18 років). Психологічні особливості підліткового віку:

- реакція опозиції, яка викликається завищеними вимогами до навчання, поведінки підлітка, зайвими обмеженнями, неувагою до його інтересів дорослих. Така реакція проявляється у втечах із дому, в браваді сп'янілого стану, а часом і в антисоціальних діях;
- реакція імітації за своєю суттю є наслідування певної особи. На жаль, зразком для деяких підлітків може стати й антисоціальний герой;
- реакція компенсації пов'язана з відшкодуванням невдач в одній сфері успіхом в іншій (неуспіхи в навчанні багато підлітків компенсують успіхами в бійках);
- реакція емансипації проявляється в бажанні підлітка звільнитися від надокучливої опіки батьків і вчителів (крайня форма — заперечення загальноприйнятих цінностей і норм закону);
- реакція групування пов'язана з об'єднанням ровесників у групи, які відзначаються однорідною спрямованістю, боротьбою за панування на своїй території;
- реакція захоплення проявляється в найрізноманітніших формах (стиль в одязі, азартні ігри, рокери та ін.).

Основні психологічні особливості підліткового віку — підвищена конформність, навіюваність, групова залежність, демонстративна незалежність від старших, бравада, недостатній соціальний контроль власної поведінки, завищене наслідування кумирам та ін. Особистість “важкого підлітка” характеризується низьким рівнем соціалізації і відображає прогалини в його вихованні в сім'ї, школі, які (ці прогалини) заповнює особливе “виховне середовище” — вулиця, двір, вуличні групи з негативною спрямованістю. Обмеженість життєвого досвіду, знань, конфліктність у стосунках із дорослими, потреба в самоствердженні, чутливе реагування на думку ровесників визначають особливості психіки неповнолітніх.

Таким чином, антисоціальна поведінка неповнолітніх зумовлена впливом багатьох факторів, серед них, на наш погляд, головними є: несприятливі соціальні умови (особливо сімейні); індивідуальні особливості особистості підлітка; безпосередній вплив ровесників чи дорослих людей, референтних груп; соціальна неконтрольованість.

Підвищення уваги суспільства до життя, навчальної та ігрової діяльності підлітків, поліпшення соціально-економічних умов, організація соціально корисної та цікавої життєдіяльності можуть сприяти вирішенню проблеми зниження і викоренення злочинності неповнолітніх.

Теми рефератів:

1. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.
2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх.
3. Психологічні особливості опитування дитини

Література:

Основна: 2, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 6, 7, 8, 11, 15, 19, 20, 25, 27, 28

Тема № 9: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Семінарське заняття №2: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх; сформулювати вміння здійснювати психопрофілактичні заходи правопорушень серед неповнолітніх.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх
2. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх

Методичні вказівки

Розкриваємо особливості саме неповнолітніх правопорушників. Наприклад, основні риси психологічно незрілої особистості неповнолітнього:

1. У поведінковій сфері: егоцентризм, уникнення вирішення проблем, нестабільність відносин з оточуючими, переважно однотипний спосіб реагування на фрустрацію й труднощі, невпевненість у собі, високий рівень претензій при відсутності критичної оцінки своїх можливостей, схильність до звинувачень.

2. В афективній сфері: емоційна лабільність, низька фрустраційна толерантність і швидке виникнення тривоги й депресії, знижена або нестабільна самооцінка, поява соціофобій, агресивність.

3. Деформація мотиваційно-потребуючої сфери: блокування потреби в захищеності, самоствердженні, приналежності, тимчасової перспективи.

4. Наявність когнітивних деформацій, що підсилюють дисгармонію особистості, «афективна логіка».

Питання розкриває структуру злочинності неповнолітніх і характеризує специфічні ознаки особистості неповнолітніх злочинців, а саме:

- підвищена сугестивність, схильність до соціально-психологічного зараження, наслідування, юнацький негативізм, несформованість життєвих орієнтацій і установок, інфантильність емоційно-вольової сфери;

- відсутність інтересу до навчання та праці й відповідно значне ослаблення або повна втрата зв'язків із навчальними й трудовими колективами;

- приваблива сфера дозвілля (безцільне проведення часу, тусовки в під'їздах, підвалах, на вулицях, музика, азартні ігри, вживання алкоголю, наркотиків, статеве розбещеність, хворобливе реагування на будь-які зауваження дорослих тощо);

- стійкі звички й стереотипи антигромадської поведінки: демонструють зневагу до загальноприйнятих норм поведінки, схильні до вживання спиртних напоїв, наркотиків, а також до бродяжництва, втечі з дому та виховних установ, є конфліктними й нечесними людьми.

Теми рефератів:

1. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.
2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх.
3. Психологічні особливості опитування дитини

Література:

Основна: 2, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 6, 7, 8, 11, 15, 19, 20, 25, 27, 28

Тема № 9: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Семінарське заняття №3: Соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити соціально-психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх; сформувати вміння здійснювати психопрофілактичні заходи правопорушень серед неповнолітніх.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічна профілактика правопорушень серед неповнолітніх
2. Детермінанти девіантної поведінки неповнолітніх

Методичні вказівки

Відповідь на третє питання містить характеристику методів профілактичного впливу на формування протиправної поведінки неповнолітніх у найбільш типових ситуаціях їх розвитку: незадоволені потреби; психофізіологічні розлади; особливості емоційно-вольової сфери, характеру; акцентуації характеру; особливості пізнавальної сфери неповнолітніх; педагогічна занедбаність; стереотипи асоціальної та дезадаптивної поведінки; помилкові, хибні уявлення і переконання; несформованість комунікативних навичок; адиктивна поведінка; невирішені особисті проблеми, міжособистісні конфлікти: невпевненість у собі, неадекватна самооцінка; низький культурний рівень, несформованість соціально корисних інтересів; асоціальна спрямованість особистості підлітка; наявність мотивації протиправної поведінки; вікові особливості підліткового віку.

Теми рефератів:

1. Проблеми неповнолітніх в юридичній психології.
2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх.
3. Психологічні особливості опитування дитини
4. Зелена кімната» - форма роботи з дітьми уразливих категорій з надання соціально-психологічної та правової допомоги

Література:

Основна: 2, 3, 4, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 6, 7, 8, 11, 15, 19, 20, 25, 27, 28

Тема № 10: Психологія окремих слідчих дій

Семінарське заняття №1: Психологія окремих слідчих дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія огляду місця події.
2. Специфіка складання психологічного портрету злочинця за слідами на місці

злочину.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання починається з аналізу поняття «огляд місця події» як процесу збирання інформації про злочинну дію на місці вчинення за допомогою активного сприйняття, аналізу та синтезу наявних предметів, об'єктів і явищ. Метою огляду місця події є виявлення і безпосереднє використання матеріальних об'єктів, їхніх ознак і взаємозв'язків, які мають суттєве значення для розслідування події. *Особливість* огляду місця події полягає в тому, що інформацію, яка отримана в ході огляду, неможливо отримати шляхом проведення інших слідчих дій (наприклад, сліди злому квартири, сліди рук і ніг, розміщення предметів, зникнення окремих речей, наявність чи відсутність деяких документів і т. п.).

Необхідно вказати, що огляду місця події притаманні: невизначеність слідчої інформації; публічність слідчих дій; узгодженість дій оперативної групи; розподілення і переключення уваги слідчого; перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока

психологічна напруженість; поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу.

Названі характерні риси огляду місця події свідчать про те, що дана слідча дія є активним пізнавально-інтелектуальним процесом, у ході якого виявляються і вилучаються окремі стани, властивості й ознаки матеріальних об'єктів та їхні взаємозв'язки для того, щоб установити механізм минулої події, отримати інформацію про особистість злочинця, про мотиви і мету вчиненого діяння. Далі необхідно розкрити психологічну структуру спостережливості: а) почуттєві; б) особисті основи; в) мотивація; г) вольові якості; д) пам'ять; е) психічна врівноваженість тощо.

Здійснюючи огляд місця події, юридичний працівник одночасно вирішує ряд питань:

- 1) виявити, зафіксувати, вилучити і дати оцінку слідам злочину та іншим речовим доказам;
- 2) вивчити обстановку події в цілому для з'ясування характеру й обставин події, що розслідується;
- 3) отримати початкову інформацію для висунення версій про механізм події, його можливих учасників і особи злочинця;
- 4) спостерігати за поведінкою потерпілого і свідків;
- 5) слідкувати за діями інших учасників оперативної групи;
- 6) контролювати свої дії, висловлювання;
- 7) виявляти емоційну стійкість тощо.

Тобто під час огляду місця події потрібно нічого не випустити з поля зору, слуху, нюху, дотику, постійно розподіляти і переключати увагу та робити все це безпомилково. Окремі правила спостереження, які забезпечують його інтенсивність, осмисленість і врівноваженість, наведені в додатку. При огляді місця події слідчий не повинен обмежувати себе пошуком слідів, які відповідають його версії, необхідно шукати і вивчати кожен факт, піддаючи сумніву ознаки спостереження. Огляд місця події дає можливість отримати певні відомості, в тому числі і про особливості злочинця.

Таким чином, психологія місця пригоди — це, по-перше, професійне спостереження як навмисне, вибіркове і цілеспрямоване виявлення і збирання інформації за допомогою органів відчуття; по-друге, розумова діяльність слідчого, яка полягає в аналізі емпіричних даних як юридично значущих фактів в їх синтезі; по-третє, реконструкція досліджуваної події за її окремими проявами. Основний зміст пізнавальної діяльності слідчого при огляді місця події пов'язаний з розкриттям причинно-наслідкової обумовленості фактів. Успіх огляду місця події значною мірою залежить від таких психологічних якостей слідчого, як його спостережливість, знання індивідуально-психологічних особливостей осіб, які належать до кримінального світу, професійний та життєвий досвід, рівень розвитку мислення й уяви, а також інтуїції.

Теми рефератів:

1. Історія становлення і розвитку допиту.
2. Поняття та психологічна характеристика допиту свідків.
3. Психологічні особливості огляду місця події.
4. Характеристика психологічних механізмів обшуку і виїмки.

Література:

Основна: 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 8, 9, 10, 11, 21

Тема № 10: Психологія окремих слідчих дій

Семінарське заняття №2: Психологія окремих слідчих дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості проведення впізнання

2. Психологія обшуку і вилучення.

Методичні вказівки

Аналізуючи питання психології обшуку і вилучення, необхідно вказати, що одним із основних елементів обшуку як слідчої дії, з точки зору психології, є примус стосовно особи, яку обшуковують. На відміну від огляду місця події, *обшук* — це, як правило, відшукування свідомо схованих предметів і документів, що мають доказове значення для розкриття злочину. Інакше кажучи, при обшуку відома мета (у зв'язку з чим і де він має проводитися, які предмети, цінності і документи підлягають пошуку і вилученню), але наявна невизначеність шляхів установлення місця знаходження предметів і документів, які цікавлять слідство. На якому психологічному фоні проходить обшук?

Проведення обшуку передбачає наявність і виявлення слідчим професійних знань, навичок і вмінь, а також різноманітних психологічних якостей. Насамперед слідчому необхідно мислено виконати завдання знаходження предметів чи документів, які мають доказове значення для розкриття злочину. Для цього він повинен побудувати мислену модель дій особи, яку обшуковують, з приводу схову цінностей чи знарядь злочину, “побачити” можливі мислені процеси і послідовність його дій. Дуже важливо попередньо вивчити особу, яку обшуковують (вік, освіта, риси характеру і звички, професія, схильність та інтереси і т. п.), поставити себе на її місце, подумки відтворити поведінку і дії злочинця, коли він вирішував питання про спосіб і місце переховування предметів чи документів. Цілком зрозуміло, що в процесі обшуку, як і при огляді місця події, необхідна професійна спостережливність юриста. Залежно від об'єкта, способу організації та послідовності розрізняють певні види обшуку.

Своєчасному початку обшуку, плануванню його проведення, координованості дій учасників обшуку (в разі коли обшук проводиться оперативною групою) сприяє серйозна підготовка до обшуку. (У додатку вказані основні дії, яких повинен вжити слідчий в процесі підготовки до обшуку).

Страх перед вилученням створює в свідомості обшукуваної особи душевне хвилювання, стан афекту. Афект дезорганізує нормальну психічну діяльність індивідуума, при цьому в нього мимовільно формуються захисні механізми, які мають специфічні форми в залежності від складу особистості обшукуваного, його індивідуально-психологічних особливостей (в одних це може проявлятися у формі мовчання, замкнутості, в інших — у формі мовної активності, навіть агресивності і т.д.). Завдання слідчого полягає в тому, щоб, впливаючи на особу, яку обшуковують, з одного боку, посилювати її афективний стан, а з другого — знайти “слабке місце” в його захисних механізмах.

Найбільше корисної інформації дають спостереження за поведінкою особи, яку обшуковують. У зв'язку з цим слідчому необхідно знати основні психологічні закономірності в конфліктній ситуації обшуку. Подумки відгадати дії обшукуваної особи в разі приховання нею предметів чи документів слідчому допомагає знання психологічних факторів, які враховують злочинці при виготовленні тайників і сховищ.

Велике значення має поведінка самого слідчого або іншої особи, яка бере участь в обшуку. Крім того, необхідно враховувати, що обшукувана особа може застосовувати різні хитрощі, щоб відвести слідчого від об'єкта пошуку.

Вилучення — вилучення в окремих громадян, а також підприємств, установ і організацій предметів і документів, необхідних для кримінальної справи. Як слідча дія вона багато в чому подібна до обшуку, але в той же час має свої психологічні особливості. Відзначте такі з них:

- при вилученні немає необхідності в пошукових діях, бо воно здійснюється щодо конкретних, заздалегідь відомих об'єктів, коли точно відомо, де і у кого вони знаходяться;
- як правило, вилучення проводиться за добровільною згодою осіб, у разі опору вилучення може бути проведено примусово;
- основні психологічні прийоми впливу при вилученні — навіювання і переконання;
- конфліктна ситуація, яка виникає при вилученні, має інше, більш м'яке психологічне

забарвлення;

- найчастіше вилучення предметів і документів проводиться в закладах і організаціях.

Основним психологічним фактором є психологічний вплив на підозрюваного чи обвинуваченого, бо їм стає відомо, якими документами, що їх викривають, володіє слідство. Отримані при вилученні результати багато в чому визначають всю подальшу тактику попереднього слідства, а також конкретні дії слідчого.

Теми рефератів:

1. Історія становлення і розвитку допиту.
2. Поняття та психологічна характеристика допиту свідків.
3. Психологічні особливості огляду місця події.
4. Характеристика психологічних механізмів обшуку і виїмки.

Література:

Основна: 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 8, 9, 10, 11, 21

Тема № 10: Психологія окремих слідчих дій

Семінарське заняття №3: Психологія окремих слідчих дій

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми; дослідити психологічні основи проведення окремих слідчих дій.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологічні особливості допиту дорослих осіб різного процесуального статусу
2. Психологічні особливості допиту неповнолітніх різного процесуального статусу.

Методичні вказівки

Допит — слідча (судова) дія, яка є регламентованим кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічним процесом спілкування осіб, що беруть у ньому участь, спрямованим на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. Допит — це процес передавання слідчому допитуваним інформації про розслідувану подію чи пов'язані з нею обставини та осіб. У цьому процесі слідчий має зберігати ініціативу. Тут функції психології пов'язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання при допиті. До них належать: а) діагностика особи допитуваного; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації; в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її вірогідності та доказового значення.

Важливість діагностики психологічного статусу допитуваного визначається тим, що одержання та оцінка інформації багато в чому залежать від знання психічних особливостей допитуваного, що сприяють встановленню з ним психологічного контакту і визначенню системи прийомів, яка може бути найбільш ефективною для одержання показань.

Далі розкрийте *основні методи, що сприяють психологічній діагностиці особи під час допиту*: методи спостереження, бесіди, незалежних характеристик. Вони застосовуються не в повному обсязі, а відповідно до тієї схеми, що є для слідчого найбільш прийнятною в даній ситуації.

Вкажіть, що застосування зазначених методів ізолювано чи у взаємозв'язку дає змогу діагностувати психологічні характеристики особи і використовувати їх у різних *напрямах організації допиту*: 1) встановлення психологічного контакту; 2) визначення системи тактичних прийомів допиту; 3) визначення характеру і виду можливого та найбільш ефективного психологічного впливу; 4) оцінка одержаної інформації.

Допит передбачає проведення діагностики особи допитуваного (типу темпераменту, характеру, психологічного стану, рівня інтелекту, соціального статусу, схильності до алкоголізму та ін.). Така діагностика може здійснюватися за зовнішнім виглядом людини, манерами поведінки, одягом, акуратністю або неохайністю, тремтінням рук, почервонінням обличчя тощо. Причому ці ознаки повинні розглядатися в комплексі і мати лише орієнтуюче

значення. Неприпустимо гіперболізувати зовнішні дані людини з метою діагностики особи допитуваного. Зокрема, ознаки зовнішності не можуть категорично свідчити про риси характеру особи чи тип темпераменту.

Вкажіть на вимоги, які висуваються до запитань, запланованих для постановки на допиті, а також тактико-психологічні прийоми, що сприяють одержанню інформації в процесі допиту, класифікуються на декілька типів відповідно до тих завдань, що ставляться перед ними.

Теми рефератів:

1. Історія становлення і розвитку допиту.
2. Поняття та психологічна характеристика допиту свідків.
3. Психологічні особливості огляду місця події.
4. Характеристика психологічних механізмів обшуку і виїмки.

Література:

Основна: 2, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 1, 8, 9, 10, 11, 21

Тема № 11: Судово-психологічна експертиза

Семінарське заняття №1: Судово-психологічна експертиза

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми,

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Поняття судово-психологічної експертизи, її сутність,;
2. Зміст та етапи судово-психологічної експертизи.

Методичні вказівки

У ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» зазначається: «Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, яка знаходиться у виробництві органів дізнання, по-переднього слідства або суду».

Експертизу (лат. expertus – «досвідчений») виконує один або група експертів – осіб, добре поінформованих у певній галузі знань.

Для того, щоб бути експертом, необхідні глибокі фахові знання, фахова інтуїція й фаховий досвід

Судово-психологічна експертиза проводиться на підставі постанови (ухвали) органів суду й слідства. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру» і ст. 48 Кримінального процесуального кодексу України за клопотанням адвокатів, громадських захисників, осіб, які самостійно захищають свої інтереси, організацій, підприємств, громадян спеціалістами можуть проводитися подібні експертні дослідження, вони оформляються як висновок спеціаліста.

Курсантам необхідно вказати етапи судово-психологічної експертизи та розкрити їх структуру:

- 1) усвідомлення експертом предмета СПЕ, який визначається запитаннями слідчого або суду, за необхідності уточнюється за клопотанням експерта;
- 2) визначення предмета експертного дослідження, тобто завдань дослідницького характеру;
- 3) добір методів дослідження відповідно до завдань;
- 4) проведення дослідження, що складається з:
 - а) психологічного аналізу матеріалів кримінальної справи;
 - б) спостереження за випробуванням у природних і штучних умовах (під час допиту, у суді тощо);
 - в) бесіда з випробуванням, у ході якої виконуються завдання біографічного дослідження і ретроспективного аналізу подій злочину;
 - г) застосування інструментальних методів дослідження індивідуально-психологічних

особливостей суб'єкта (тобто методів експериментальної психології, опитувальників, тестів тощо);

- 5) ретроспективний аналіз поведінки суб'єкта в досліджуваній ситуації;
- 6) опрацювання отриманої сукупності даних та їх теоретичний аналіз (інтерпретація);
- 7) робота зі спеціальною літературою (у тих випадках, коли це необхідно);
- 8) складання розгорнутого висновку СПЕ за існуючою формою з обов'язковим висновком, у якому коротко формулюються підсумки експертного дослідження, тобто відповіді на поставлені перед експертом питання.

Тема № 11: Судово-психологічна експертиза

Семінарське заняття №2: Судово-психологічна експертиза

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми,

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

3. Судово-психологічна експертиза: сутність, зміст, етапи
4. Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних
5. Судово-психологічна експертиза особливих емоційних станів особистості

Методичні вказівки

У відповіді на друге питання курсант повідомляє згідно якого нормативного документу призначається психолого-психіатрична і психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 486 Кримінального процесуального кодексу України). наголошує, що судово-психіатрична експертиза проводиться до судово-психологічної з метою визначення психічно здорових осіб. Основним завданням судово-психологічної експертизи неповнолітніх обвинувачуваних є дослідження здатності підлітків, які відстають у психічному розвитку, а також здорових осіб підліткового віку цілком усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. далі необхідно перерахувати основні проблеми, що вирішуються в судово-психологічній експертизі неповнолітніх. Наступний крок – навести приклади питань які можуть бути поставлені перед експертом для призначення судово-психологічної експертизи неповнолітніх.

У відповіді на третє питання курсант повідомляє про те, що згідно чинного законодавства України стан сильного душевного хвилювання (ст 116, 123 КК України) розглядається як обставина, що пом'якшує покарання. У процесі судово-психологічної експертизи досліджується здатність особистості до вольової, довільної регуляції емоційних станів, її можливості узгодити свою поведінку з усталеними нормами.

Судово-психологічна експертиза емоційних станів проводиться як стосовно повнолітніх осіб (є основною при розгляді поведінки повнолітнього злочинця), так і неповнолітніх. Емоційний стан особистості значно впливає на особистість та її поведінку, тому питання, що пов'язані з особливим емоційним станом людини, експерт-психолог вирішує також у багатьох цивільних справах.

Далі дають детальну, порівняльну характеристику фізіологічного афекту з патологічним афектом.

Теми рефератів:

1. Загальна характеристика судово-психологічної експертизи.
2. Психологічний аналіз матеріалів кримінальної справи

Література:

Основна: 2, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 2, 3, 6, 9, 11

Тема № 12: Пенітенціарна психологія

Семінарське заняття: Пенітенціарна психологія

Навчальна мета заняття: визначити рівень засвоєння матеріалу з даної теми, дослідити аспекти корекції засуджених, своєрідність методів вивчення їхньої особи і

психічних процесів, що відбуваються в період відбування покарання, а також розглянути інструменти вивчення особи засудженого і методи виховного впливу.

Кількість годин – 2 години

Навчальні питання:

1. Психологія засудженого: завдання і умови ресоціалізації.
2. Вплив соціальної ізоляції на особу.
3. Психологічні аспекти організації життєдіяльності засуджених.
4. Психологічні основи ресоціалізації засуджених.

Методичні вказівки

Відповідь на перше питання передбачає урахування того, що соціально-психологічна адаптація засудженого відбувається внаслідок впливу на нього комплексу психолого-педагогічних методів, що стимулюють сприйняття особою високих соціальних цінностей, розгляд їх як власних установок, що дають змогу в майбутньому здійснювати свою діяльність у вільному суспільстві. Розкрийте механізм та етапи формування соціально адаптованої поведінки особи засудженого. Найбільш важливими у цьому аспекті є відхід від шаблонів, індивідуалізація в обранні і застосуванні методів виховного впливу.

Друге питання має включати аналіз методів психолого-педагогічного впливу на особу засудженого. Акцнтуйте увагу на групових та індивідуальних методах психолого-педагогічного впливу з метою найбільш ефективної корекції засуджених. Необхідною передумовою для обрання методів психолого-педагогічного впливу є вивчення особи засудженого, його поведінки в генезисі (до надходження до установи виконання покарань і під час перебування у ній), ставлення до праці, навчання, режиму, комплексу заходів соціального впливу.

Третє питання щодо субкультури засуджених, її типових характеристик та форм прояву, має враховувати, що кримінальна субкультура являє собою складну структуру, що поєднує комплекс соціально-психологічних поглядів, потреб, відносин, в яких домінують негативні тенденції. Необхідно враховувати, що для колективу засуджених характерні такі особливості: а) це колектив закритого типу; б) колектив формується з правопорушників, позбавлених волі; в) перебування засуджених у колективі є примусовим; г) діяльність колективу докладно регламентується нормами кримінально-виконавчого законодавства; г) колектив характеризується істотними відмінностями (віковими, професійними, моральними); д) формування і специфіка колективу визначаються видом кримінально-виконавчої установи; е) особливості колективу зумовлюються видом характером виробничої діяльності. Детально слід зупинитись на тому, що у злочинному світі важливу регулюючу роль відіграють «злочинський закон» і «поняття».

Теми рефератів:

1. Предмет та завдання виправно-трудової психології.
2. Психологічна характеристика особистості засудженого.
3. Психологічний аналіз колективу засуджених.
4. Проблеми адаптації звільненого до умов життя на волі.
5. Поняття ресоціалізації особистості засудженого та її психологічні особливості.

Література:

Основна: 2, 4, 7, 8, 9, 11, 12

Допоміжна: 9, 12, 17, 18, 19, 20, 25

3. Рекомендована література

Основна:

1. Бандурка О. М. Скаун О. Ф. Юридична деонтологія: підручник. Харків: Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
2. Бедь В. В. Юридична психологія. Київ : Каравел, 2003. 376 с.
3. Гарькавець С. О. Віктимологія : навч. посібник. Луганськ, Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2006. 116 с.

4. Основи загальної та юридичної психології: Курс лекцій. Навч. посібн. / Н.Р. Бобечко, В.П. Бойко, І.В. Жолнович, І.І. Когутич; за ред. В.Т. Нора. К.: Алерта; ЦУ Л, 2011. 224 с.
- 5 Психологія / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук. К.: Либідь, 2003. 560 с.
- 6 Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів: навч. посіб. / І.В. Жданова, П.В. Макаренко, Н.Е. Мілорадова та ін.; за заг. ред. І.В. Жданової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків: ХНУВС, 2014. 516 с.
- 7 Юридична психологія: підручник / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко [та ін.]; заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Вид. 2-е, доопр. та доп. Київ: КНТ, 2008. 352 с.
- 8 Юридична психологія: підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: Майдан, 2018. 684 с.
- 9 Юридична психологія: Підручник [для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак.] / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 352с.
10. Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 24 квіт. 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 252 с.
- 11 Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія: підручник. Київ: ВД "Слово", 2018.
- 12 Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Юридична психологія: підручник. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2019.

Допоміжна:

1. Белан С. В., Луценко Т.О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип. 6. С. 11-20.
2. Гончаренко В. Г. Судово-психологічна експертиза в системі засобів захисту. Адвокат. 2009. 4 (103). С. 4-13
3. Експертизи у судочинстві України [Роз'яснення. Законодавство. Судова практика] / За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка та І. В. Гори. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2015. № 5-6. К.: Юрінком Інтер. 510 с.
4. Жерж Н. А. Пошуковий портрет злочинця: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2014. №2 (65). С. 172-179.
5. Завойська О. Ю., Мачинська Н. І. Психологічні механізми учинення злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 104-114.
6. Землянська О.В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи: монографія. Х.: ХНУВС, 2007. 243 с.
7. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посіб.: рекомендовано МОН України / С.І. Яковенко, Н.Ю. Максимова, Л.І. Мороз, Л.А. Мороз. К.: Вид. Паливода А.В., 2006. 260 с.
8. Кастарнов Д. Б. Поняття «особа підозрюваного (обвинуваченого)» в кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2014. № 4 С. 15-23.
9. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія / НЮАУ ім. Я. Мудрого. Харків «Право», 2008. 240 с.
10. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.
11. Кощинець В. В. Участь спеціаліста-психолога в юрисдикційному процесі. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 117-126.
12. Крикушенко О. Г. Поняття та основний зміст сучасної субкультури засуджених у місцях позбавлення волі. *Форум права*. 2014. №3. С. 155-159.

13. Лук'янчиков Б. Є. Лук'янчиков Є. Д. Законодавче регулювання ідентифікації об'єктів за слідами пам'яті. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №1. С. 88- 93.
14. Марчак В.Я., Черновський О.К. Деякі психологічні особливості судового процесу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Випуск 559. С. 118-122.
15. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник. К. : Либідь, 2011. 520 с.
16. Методичні поради та завдання для самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Психологія (загальна та юридична)» / Укладачі: В. А. Журавель, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. 39 с.
17. Морозов О. М., Морозова Т. Р. Агресивні засуджені. К. : МП «Леся», 2000. 204 с.
18. Морозов О. М. Патопсихологічний аналіз особистості у правоохоронній практиці : Монографія К. : Атіка, 2009. 320 с.
19. Новгородський Р. Корекційно-виховна робота в пенітенціарній установі для неповнолітніх (з досвіду прилуцької виховної колонії). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 1(7). С. 77-79.
20. Новікова К. М. Психологічні особливості злочинця з насильницькою спрямованістю. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 198-206.
21. Психологія слідчої діяльності: навчальний посібник / В.І. Андросюк, О.М. Корнев, О.І. Кудерміна [та ін.] за заг. ред. Л.І. Казміренко. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.
22. Попович О. В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2.С. 313-316.
23. Пчеліна О. В. Причини та умови, що сприяють учиненню економічних злочинів. [Електр. ресурс]: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?.
24. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 370 с.
25. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржевський. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.
26. Психолого-педагогічні та правові засади діяльності поліції із захисту прав дитини : навч. посіб. / за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Д.В.Швеця ; [Д.В. Швець, О.М. Бандурка, О.І. Федоренко та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. 284 с.
27. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед, С.І. Яковенко; заг. ред.: О.М. Бандурка, К.Б. Левченко; Харк. нац. ун-т внутр. справ, Одес. держ. ун-т внутр. справ; Міжнар. жін. правозахис. центр "Ла Страда-Україна". - К. : Агентство "Україна", 2012. 112 с.
28. Максимова Н.Ю. Психологія соціальної роботи з проблемними сім'ями : навч. посіб.; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2017. 463 с.